

С. В. Кульчицький

Культ особи

КУЛЬТ ОСОБИ – надмірне звеличення верховних правителів, крайнім проявом якого є їхнє обожнювання. Його насаджують за допомогою певних процедур і церемоній, а також завдяки *пропаганді* й вихованню молоді у відповід. руслі. Традиції створення К. о. зародилися у Давньому Єгипті, імператор. Китаї та Рим. імперії, де верхов. правителя вважали божеством, якому поклонялися всі піддані. У християн. і мусульман. державах монарх уже не був божеством із теол. причин, але часто поєднував у собі світську й духовну верховну владу (візант. імператори, араб. халіфи, рос. імператори). Зазвичай К. о. у традиц. суспільствах пов'язували не стільки з особою монарха (як виняток – засн. династій), скільки з його офіц. становищем. У 20 ст. К. о. відродився на політ. засадах. Трансформація традиц. суспільства не завжди супроводжувалася торжеством демократії, що забезпечувало перехід до [громадянського суспільства](#). Деякі політ. сили, які приходили до влади в рев. ситуації, знищували своїх конкурентів і встановлювали режим, незалеж. від реал. волевиявлення громадян (хоча зовн. виборні процедури зберігалися). Користуючись потуж. інструментами пропаганди, яких раніше не існувало (радіо, кіно, масова преса в умовах поширення грамотності), та відсутністю конкурент. політ. сил, верховні правителі часто позиціонували себе в очах насел. як мудрих і далекогляд. вождів, що ніколи не помиляються, вміють оберігати спокій суспільства від зазіхань внутр. та зовн. ворогів і знають, як вести країну до щасливого майбутнього, долаючи на цьому шляху тимчас. труднощі. Замість управлін. еліти традиц. суспільства, сформов. завдяки шляхет. походженню, матеріал. багатству й особистим якостям людини, у тоталітар. суспільстві виникла бюрократ. [ієрархія](#) кер., призначуваних на посаду своїми нач. і цілком залеж. від них. У цій ситуації у високих нач. також виникала спокуса перетворитися на вождів місц. масштабу. [Вождізм](#) влаштовував верхов. правителів, оскільки сприяв зміцненню їхньої влади, хоча час від часу вони в інтересах особистої безпеки здійснювали «чистку» політ. еліти. Офіц. назва верхов. правителів визначалася, як правило, панівним становищем у політ. партії, що стала держ. структурою. Однак часто вони використовували термін «лідер» (від англ. to lead – «вести»). Якщо в англомов. світі цей термін не втратив побут. значення, хоча його завжди присвоювали кер. різного масштабу, то у тоталітар. країнах його синонім відповід. мовою поступово набував сакрал. характеру: вождь (СРСР), дуче (Італія), фюрер

(Німеччина), великий кормчий (Китай), кондукатор (Румунія) тощо. Від цього кореня походила й назва лідера ОУН – провідник. На відміну від монархії, влада тоталітар. правителів не легітимізов. традицією і релігією, тому К. о. вони використовували як засіб зміцнення становища на вершині влади та гарантію від зазіхань конкурентів у влас. середовищі або ззовні. В азій. країнах, де усталені віками традиції були міцними, залежність громадян – абсолют., а тех. можливості для введення в оману насел. – безмеж., К. о. набував ґротеск. форм (культи Кім Ір Сена і його сина Кім Чен Іра у Пн. Кореї, колиш. секр. ЦК КП Туркменістану С. Ніязова та ін.). У ВКП(б) сталін. часів процвітав К. о., але статутні процедури парт. життя залишалися непорушними. Перед кожним з'їздом Й. Сталін мусив проходити процедуру обрання делегатом, на з'їзді – чл. ЦК і, нарешті, процедуру висування у політбюро на першому пленумі нового складу ЦК. Однак він роками не скликав парт. з'їзд, ігнорував політбюро ЦК при ухваленні рішень і протиставляв рад. апарат і органи держ. безпеки керів. парт. структурам. Смерть Й. Сталіна дозволила його наступникам відновити формально закладений у статут правлячої партії принцип колективності кер-ва. Найдалекоглядніші з них зрозуміли, що їхнє становище на вершині влади включно з особистою безпекою залежить від [десталінізації](#) політ. системи, а відтак від розвінчання К. о. померлого вождя. 25 лютого 1956 новий кер. КПРС М. Хрущов виступив на 20-му з'їзді партії з доповіддю «О культе личности и его последствиях», текст якої у формі закритого листа ЦК КПРС відправлено у парткоми. Хоча документ вважали секретним (уперше надрук. у СРСР тільки 1989), відразу ж після 20-го з'їзду КПРС про його зміст дізналося майже все доросле насел. країни. Щоб вгамувати сусп. резонанс, викликаний листом, ЦК КПРС обмежився постановою «О культе личности и его последствиях» від 30 червня 1956. Зловживання Й. Сталіна владою у ній пояснено низкою об'єктив. (гострота міжнар. обстановки, боротьба «віджилих класів» з рад. владою, фракційна боротьба в самій партії) і суб'єктив. (хвороблива підозрілість і жорстокість Й. Сталіна) причин. Зовн. проявами розвінчання К. о. Й. Сталіна стали перейменування міст, площ, вулиць і підприємств, названих його ім'ям, демонтаж великої кількості пам'ятників, вилучення з масових б-к мільйонів примірників його праць, усунення труни з тілом Й. Сталіна з Мавзолею на Красній площі в Москві. Курс на розвінчання К. о. Й. Сталіна остаточно санкціонов. 22-м з'їздом КПРС 1961.

Рекомендована література

1. Хрущев Н. С. О культе личности и его последствиях // Реабилитация. Полит. процессы 30–50-х годов. Москва, 1991;
2. Його ж. От дня Победы до XX съезда // Воспоминания. Время. Люди. Власть. Т. 2. Москва, 1999;
3. W. Taubman. Khrushchev. The Man. His Era. London, 2005.

Покликання на статтю:

Культ особи / С. В. Кульчицький // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс]
/ Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – К. :
Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. – Режим доступу:

<https://esu.com.ua/article-51445>

2001-2023 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України
([докладніше](#)).